

ПРИНЦИПИ ВСТАНОВЛЕННЯ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Ключові слова: *обмеження прав людини, права і свободи людини, принципи права, міжнародні стандарти, галузеві принципи.*

Key words: *Restrictions on human rights, human rights and freedoms, principles of law, international standards, sectorial principles.*

Постановка проблеми. Втручання держави засобами обмеження прав людини повинно, безумовно, підпорядковуватися певним принципам, що впливають із характеристики як самого обмеження, так і передумов та чинників, що зумовлюють встановлення правових обмежень. Тільки за дотримання принципів обмеження прав і свобод людини можна говорити про правомірність обмеження. Оскільки загальновідомі принципи містять у концентрованому вигляді уявлення про систему загальнолюдських цінностей, то вони повинні справляти позитивний вплив на національного законодавця та тих, хто застосовує право. Саме тому правові приписи які володіють відкритим змістом, дають змогу заповнювати прогалини у правовому регулюванні.

Аналіз досліджень даної проблеми. Принципи обмеження прав людини у своїх наукових працях досліджували: Н. А. Богданова, С. М. Братусь, М. В. Вітрук, Д. І. Дедов, О. В. Должиков, С. П. Кацубо, І. Ю. Козліхін, І. В. Кучвальська, С. Б. Лугвін, О. О. Лукашова, М. І. Матузов, О. В. Осинська Л. С. Явич та інші.

Метою статті є на основі аналізу норм законодавства та наукових розробок теоретиків права, дослідити основні принципи встановлення обмежень прав людини.

Виклад основного матеріалу. Концептуально можливість встановлення принципів обмежень прав і свобод людини забезпечена поділом правових принципів. Вони традиційно поділяються на загальні, міжгалузеві, галузеві та інституційні, або загальні, міжгалузеві, галузеві, підгалузеві, принципи інститутів і субінститутів [1, с. 54]. Наразі в існуючих підходах дуже чітко простежується зауваження про існування принципів окремих інститутів права.

Необхідність виявлення принципів обмежень прав і свобод людини зумовлена тим, щоб ті ідеї, які є основними при формуванні цілісної системи обмежень прав і свобод людини, було зосереджено на єдиних засадах. Завдяки їм правові обмеження можуть найбільш ефективно існувати, встановлюватись, діяти та охороняти права і свободи людини та інтереси суспільства у законодавстві України. Виважена й науково-обґрунтована система принципів обмежень прав і свобод людини дасть змогу максимально

дотримуватись прав усіх заінтересованих суб'єктів, досягати балансу між зустрічними інтересами різних осіб, оскільки неоднакові та принципово різні підходи до проблеми обмеження прав людини і громадянина нерідко зумовлені політико-кон'юнктурними міркуваннями. Отже, відсутність принципів обмежень прав і свобод людини призводить до свавілля при встановленні правових обмежень.

Таким чином, формування принципів встановлення обмеження прав людини дасть змогу дійти однакових, суто правових, а не тимчасових, кон'юнктурних підходів до таких обмежень. Оскільки правові принципи мають велике значення, оскільки вони впливають на права людини, очевидно, що обмеження прав і свобод людини повинні ґрунтуватись на певній системі, що не дозволить довільно встановлювати правові обмеження.

Практична роль принципів полягає в закріпленні порядку суспільних відносин, де правові принципи ніби скидають свою суб'єктивну форму та переходять у зміст правової форми суспільних відносин [2, с. 16]. Отже, поєднання суб'єктивного та об'єктивного є необхідним як при формуванні принципів обмежень прав і свобод людини, так і при їх застосуванні. Поєднання цих площин при формуванні принципів обмежень прав і свобод людини є методологічно виправданим та таким, що вказує на системність формування та дії цих принципів. Тому при формуванні обмежень прав і свобод людини слід враховувати всю сукупність ознак обмежень прав і свобод людини, максимально брати до уваги існуючі в цій системі зв'язки та опосередкованості, зокрема, мати на увазі належність правових обмежень до механізму правового регулювання.

На жаль, у законодавстві України не закріплено переліку принципів встановлення обмеження прав і свобод людини. Тому видається можливим сформулювати такі принципи:

Принцип збереження суті права людини відповідно до його призначення при встановленні обмеження.

Він відображає таке явище, яке характеризує прагнення держави розвивати права і свободи людини та сприяти їх ефективному здійсненню в усіх випадках, коли це не суперечить інтересам інших людей, суспільства або держави.

Необхідність формування такого принципу обмеження прав і свобод людини зумовлена тим, що за його відсутності виникає можливість настання негативних наслідків, що можуть призвести до порушення права людини, коли це вигідно правлячій верхівці або вузькому прошарку суспільства.

Цей принцип покликаний заборонити використовувати людину як простий інструмент для досягнення мети держави, не дозволяє обмежувати права і свободи людини так, щоб від їхнього конституційно гарантованого змісту нічого не залишалось. Про конституційний характер цього принципу свідчить розпорядження про безпосередню дію прав і свобод, згідно з яким вони визначають значення, зміст, застосування законів і забезпечуються правосуддям. Тому в законодавчій діяльності парламент зв'язаний не тільки формальними вимогами, а й вимогою неприпустимості спотворення

істинного змісту конкретного права.

При встановленні правових обмежень слід пам'ятати, що не права існують для обмежень, а обмеження існують заради належного здійснення прав та існування права в широкому розумінні в суспільстві. Отже, дуже важливим для обмежень прав і свобод людини є врахування природного походження основних прав людини, що визначає їх призначення в сучасному суспільстві.

Таким чином, обмеження прав і свобод людини, які виведені за межу закону, є неправовим з позицій європейського законодавства. Таке обмеження є не прийнятним для сучасної Української держави, яка приєдналася до міжнародних конвенцій про права людини.

Можлива позитивна і негативна конкретизація відповідних конституційних норм. При встановленні обмеження прав і свобод людини: для позитивного вираження принципу збереження суті права формується мінімальна сфера захисту права, без якої право людини не може бути реалізоване; при негативній конкретизації суті основний зміст визначається за допомогою визнання неприпустимості посягань на окремі конституційні права і свободи людини.

Суть прав і свобод повинна мати чіткий зміст, адже найчастіше право людини спотворюється в результаті встановлення порядку реалізації.

Таким чином, принцип збереження суті права людини має безпосереднє вираження у вимозі збереження суті права людини.

Принцип обґрунтованості встановлення обмеження прав і свобод людини.

Принцип обґрунтованості обмеження прав і свобод людини передбачає врахування при їх встановленні тих передумов та чинників, що зумовлюють правові обмеження. Тут важливо правильно оцінювати та враховувати інтереси різних суб'єктів права. При цьому людина має свідомо сприймати певні обмеження її прав. Якщо обмеження прав є обґрунтованими, суспільство у правовій державі має розуміти їх необхідність для всіх і для кожного окремо.

Довільне й необґрунтоване встановлення обмеження прав і свобод людини не є справедливим і не узгоджується з принципами правової держави. Це закріплено у конституційних положеннях (ст. 3 Конституції України [3]), де вказано, що права та інтереси особи є пріоритетними в діяльності держави. Цим висловлюється повага держави до прав і свобод людини, тому свавільне втручання до них з боку держави є неприпустимим. Законодавство держави має відповідати суспільним відносинам, що об'єктивно склалися. Це поширюється й на законодавчі норми, якими встановлюються обмеження прав людини. Оскільки наразі в суспільстві склалися демократичні відносини, що заклали передумови для створення в Україні правової держави, обмеження прав людини природно мають бути обґрунтованими та засновуватись на правових чинниках.

Обґрунтованість обмеження прав і свобод людини правовими чинниками здатна усунути випадковість встановлення таких обмежень, що

ставлять перепони на шляху до свавілля та зловживання владою, своїми повноваженнями. Обґрунтування обмежень прав людини з погляду права здатне створити такий механізм регулювання, за яким встановлення цих обмежень буде розумним, вони будуть чітко й легко усвідомлюватись людиною, права якої обмежуються, а дія таких обмежень стане природною. Це здатне призвести до відносної узгодженості, досягнення деякого справедливого балансу між правами людини та відповідними обмеженнями.

Ця вимога припускає оцінку важливості підстав і мети, для захисту якої встановлюються обмеження прав людини. Загальною підставою обмеження прав людини є необхідність поважання основних прав і свобод інших людей. Дійсно, необхідність для людини враховувати при здійсненні своїх прав існування поряд з її правами ще й права інших осіб, інтересів суспільства у правовій державі передбачає наявність відповідних обмежень. Запровадження обмежень допустиме тільки для забезпечення конституційно визнаних цінностей, захисту прав і свобод людини і громадянина, забезпечення інших публічних, державних інтересів. Це зумовлено тим, що підстави і мета обмежень прав і свобод людини знаходять своє безпосереднє конституційне закріплення.

Принцип пріоритету міжнародних стандартів у галузі прав людини щодо стандартів, встановлених національним законодавством.

Цей принцип означає, що межі прав і свобод людини, встановлені національним законодавством, не можуть бути вужчими, аніж межі аналогічних прав, встановлені у міжнародних актах у галузі прав людини, обов'язковість яких визнана даною державою. Усвідомлення українським народом себе частиною світової спільноти дістало конституційне закріплення, виходячи з досвіду багатьох сучасних держав, норм міжнародного права як елементу національної правової системи, пріоритетності міжнародного договору перед законом у випадку їх колізії, визнання Основним Законом, що права і свободи людини і громадянина не є вичерпними.

Цей принцип припускає використання міжнародних стандартів як обов'язкового для держав мінімуму, що надає для їх громадян суб'єктивні основні права. Органи державної влади можуть гарантувати основні права тільки в більшому обсязі. Так, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ч. 2 ст. 5) встановлює, що ніяке обмеження або применшення яких би то не було основних прав людини, що визнаються або існують у будь-якій державі, що бере участь у цьому Пакті в силу закону, конвенції, правила або звичаїв, не допускається під тим приводом, що в цьому Пакті не визнаються такі права або що в ньому вони визнаються в меншому обсязі [4, с. 597]. Тому міжнародні стандарти орієнтовані на заохочення більш широкої інтерпретації основних прав на користь індивіда, не допускаючи їх обмежувального тлумачення порівняно з національним законодавством.

Саме таке розуміння стандартів притаманне європейській системі захисту прав людини, створеній на основі Європейської конвенції про захист

прав людини і основоположних свобод [4, с. 618–647] і прецедентного права Європейського суду з прав людини (раніше і Європейської комісії з прав людини). Ці регіональні міжнародні інструменти захисту прав людини припускають детальне закріплення підстав, критеріїв обмеження прав і свобод людини, що гарантуються, надаючи одночасно державам так звану свободу розсуду.

Орієнтуючись на конституційну норму про взаємодію міжнародного і українського права, необхідно встановити коло і юридичну силу джерел міжнародних стандартів, застосовних для оцінки допустимості обмежень основних прав.

Принцип правомірності встановлення обмеження прав і свобод людини.

Цей фундаментальний принцип передбачає можливість встановлення правових обмежень, що ґрунтуються на справедливості, рівності людей, узгодженості прав і інтересів різних людей та суспільства, держави.

Він полягає у тому, що обмеження прав і свобод людини повинні однаково застосовуватися до всіх людей, незалежно від того, є вони громадянами тієї чи іншої держави чи особами без громадянства.

Необхідність формування принципу правомірності встановлення обмеження прав і свобод людини впливає також з особливої важливості для діяльності сучасної держави встановлення саме правомірного обмеження. Інший підхід здатний викликати не лише негативний резонанс у громадянському суспільстві, а й призвести до внутрішніх суперечностей у здійсненні прав і свобод людини. Неправомірність у встановленні обмеження прав і свобод людини також здатна сформувати негативну міжнародно-правову оцінку щодо діяльності такої держави. Адже людина у разі порушення своїх прав, неправомірних їх обмежень державою має можливість звернутися до Європейського суду з прав людини.

На жаль, маємо констатувати, що Україна є однією з перших країн за кількістю скарг громадян, що надходять до Європейського суду з прав людини. Починаючи з 1997 року, відколи Україна ратифікувала Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд ухвалив близько 800 рішень, в яких визнав Україну такою державою, що порушувала права людини.

Формування міжнародного рейтингу держави багато в чому залежить від правомірності встановлення обмежень прав і свобод людини, відповідності їх міжнародним нормам та стандартам. Так, одним із критеріїв надання державі міжнародного рейтингу у вигляді статусу країни з ринковою економікою, що є передумовою сприйняття такої держави міжнародним співтовариством, є те, якого роду обмеженням у цій державі піддаються основні права і свободи людини та наскільки ці обмеження є правомірними. При цьому законодавець не має права допускати зловживань обмеженнями прав людини, передбачаючи їх за будь-якої зручної нагоди [5, с. 65].

Принцип пропорційності обмеження прав і свобод людини.

Цей принцип полягає в тому, щоб при обмеженні прав і свобод людини

ступінь звуження прав і свобод людини відповідає тій суспільно необхідній меті, заради якої це право обмежується.

Зазначений принцип підкреслює, що право людини має обмежуватись лише настільки, наскільки того вимагають інтереси суспільства, держави. Згідно з Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод розумна рівновага має зберігатися між загальними інтересами суспільства і вимогами охорони основних прав особистості.

Отже, можна зробити висновок, що при використанні принципу пропорційності обмеження прав і свобод людини повинні бути з'ясовані обґрунтованість та мінімальність, яка збалансована з метою їх встановлення.

Вимога обґрунтованості дотримується тоді, коли органи публічної влади вживають заходів, дійсно здатних слугувати меті, задля якої здійснюється обмеження прав і свобод людини. Законодавець при ухваленні законів повинен обґрунтувати придатність засобу саме для можливості досягнення мети. Таке положення встановлює бар'єр для повноважень парламенту. Водночас принцип народовладдя як найважливіша основа конституційного ладу і правило застереження про закон зумовлюють певну свободу розсуду законодавця в оцінці придатності засобів, які вводяться для обмеження прав і свобод людини.

Як елемент принципу пропорційності вимога мінімальності полягає в тому, що для досягнення легітимної конституційної мети застосовуються як найменш обтяжливі для індивіда обмеження за умови, що держава також не нестиме надмірних витрат (організаційних, фінансових). Шкода, яка заподіюється індивіду, повинна бути меншою, ніж користь, одержувана від заборони можливих зловживань. Вимога мінімальності обмеження звернена до законодавця, який у процесі правового регулювання повинен вибрати варіант, найприйнятніший з погляду забезпечення найвищої цінності людини, її прав і свобод.

Для досягнення пропорційності обмежень прав і свобод людини у правовій державі необхідним є врахування та застосування всіх виявлених елементів механізму правового регулювання щодо встановлення правових обмежень. Лише за їх вдалого поєднання, починаючи з обмеження — дозволу, далі — через обмеження — обов'язок і закінчуючи обмеженням — забороною, можна досягти встановлення пропорційних обмежень прав і свобод людини. Утім, проблема пропорційності обмежень прав і свобод людини не вичерпується засобами юридичної техніки чи механізмом правового регулювання. Глибинні її детермінанти починаються з правосвідомості, рівня правової культури та інших чинників, не всі з яких лежать у правовій площині.

Таким чином, наявність існуючих менш обтяжливих засобів не дозволяє законодавцю вводити додаткові обмеження прав і свобод людини.

Принцип встановлення обмеження прав і свобод людини законом.

Зазначений принцип полягає в суворому та повному дотриманні приписів правових норм усіма суб'єктами права. Джерелом встановлення обмеження прав і свобод людини виступає закон, і це є дійсно принциповим

положенням для правових обмежень.

Загальні основи правових обмежень закладені в міжнародних актах з прав людини. Так, п. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини проголошує, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина має зазнавати лише тих обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення визнання та поваги прав і свобод інших та задоволення справедливих вимог моралі, суспільного порядку та загального добробуту в демократичному суспільстві [6].

Взагалі підхід до імплементації обмеження прав і свобод людини з міжнародних актів у національне законодавство закладено через можливість їх ратифікації Верховною Радою України, після чого такі акти стають частиною національного законодавства. Таким чином, визначальним має бути положення про те, що обмеження прав і свобод людини можуть встановлюватися тільки Конституцією та законами України, міжнародно-правовими актами, що набули чинності для країни. Підзаконні акти можуть конкретизуватися нормами закону, зокрема, стосовно встановлених обмежень прав і свобод людини та їх здійснення, але не можуть встановлювати нових обмежень.

Принцип соціалізації обмеження прав і свобод людини.

Цей принцип обмеження прав і свобод людини впливає з особливої соціальної природи людини. Неоднорідність, неможливість абсолютної єдності суспільства, соціальні суперечності вимагають пошуку балансу інтересів, що стикаються. Одним із способів встановлення такого балансу є правове регулювання, зокрема, встановлення правових обмежень.

Виходячи з того, що відповідно до ст. 1 Основного Закону Україна є соціальною державою, суспільні інтереси в нашій країні мають пріоритет при формуванні правових обмежень.

Висновки. Необхідність використання принципів встановлення обмеження прав і свобод людини має на меті стримувати державу від невиправданого втручання у права і свободи людини та досягати оптимального балансу між зустрічними інтересами різних суб'єктів права. Встановлено, що принципи обмежень прав і свобод громадян визначають ступінь, міру, широту та зміст обмежень прав і свобод громадянина.

Сформульовано ряд принципів, таких як пріоритет міжнародних європейських стандартів у галузі прав людини над стандартами, що встановлені у національному законодавстві; встановлення обмеження прав і свобод людини законом; збереження сутності права; обґрунтованість; пропорційність; соціалізація, правомірність обмеження прав і свобод людини.

Список використаних джерел

1. **Мирошникова Н. И.** Механизм осуществления субъективных гражданских прав / Мирошникова Н. И. — Ярославль : Ярославский гос. ун-т, 1989. — 83 с.

2. **Богданова Н. А.** Система науки конституционного права / Богданова Н. А. — М. : Юристъ, 2001. — 256 с.

3. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

4. **Стецовский Ю. И.** Право на свободу и личную неприкосновенность: Нормы и действительность / Стецовский Ю. И. — М. : Дело, 2000. — 720 с.

5. **Породько В.** Умови правомірності обмеження житлових прав громадян / В. Породько // Право України. — 2005. — № 10. — С. 64–72.

6. Загальна декларація прав людини: від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс] / Організація Об'єднаних Націй. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015

Анотація

У статті досліджено ряд принципів обмеження прав людини. Виявлено, що втручання держави засобами обмеження прав і свобод людини повинно, безумовно, підпорядковуватися певним принципам. З'ясовано, що принципи обмежень прав і свобод громадян визначають ступінь, міру, широту та зміст обмежень прав і свобод громадянина. Аргументовано положення про те, що необхідність використання принципів встановлення обмеження прав і свобод людини має на меті стримувати державу від невинного втручання у права і свободи людини та досягати оптимального балансу між інтересами різних суб'єктів права.

Annotation

The article examines a number of principles and limitations of human rights. Found that government intervention by means of restriction of the rights and freedoms of the individual must conform to certain principles. It was found that the principles of restrictions on the rights and freedoms of citizens determine the degree, the extent, breadth and content of restrictions on rights and freedoms of the citizen. The author argues the position that the use of the principles of establishing restrictions on rights and freedoms of man holds back the state from undue interference in the rights and freedoms of man and reaches a balance between the interests of various entities.